

Hikmet Yurdu, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 13, Ocak – Haziran 2014/1, ss. 11 - 27

Mehmet Akif'in Kader ve Tevekkül Anlayışı

Prof. Dr. Hulusi Arslan

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Ana Bilim Dalı

hulusi.arslan@inonu.edu.tr

Özet

Bu makalede bir Türk şair ve mütefekkeri olan Mehmet Akif'in kader ve tevekkül anlayışı ele alınmaktadır. Akif, kader ve tevekkül inancının Müslümanların davranışları üzerinde etkili olduğunu düşünür. Bu iki inancın İslam'ın başlangıç döneminde hareket ve dinamizme neden olurken bugün tam aksine durağanlık ve miskinliğe neden olduğunu tespit eder. O, bu geri gidişi şiddetle eleştirir ve bu kavramları tekrar dindeki asli anlamına döndürmeye çalışır. Bu noktada o, evrendeki en geçerli yasanın azim ve kararlılıkla çalışmak olduğuna özellikle dikkat çeker.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif, Gerileme, Kader, Tevekkül, Çalışma, İlerleme

Abstract

Mehmet Akif's Understanding Of Destiny And Trust İn God

This paper deals with Mehmet Akif's, an important Turkish poet and thinker, understanding of destiny and trust in God. Akif believes that belief in destiny and trust in God has positive effects upon Muslims' behaviors. However, he also observes that whereas these might have caused action and dynamism in the beginning period of Islam, they seem to have come to cause, in due course, together with the mistaken interpretations of destiny and trust in God, to inertia and sluggishness in people. For this reason, Akif harshly criticizes this deviation in people's belief in destiny and trust in God, and attempts to rediscover their original meaning. In this regard, Akif calls attention to the idea that the most universal law, which is universally valid for all human beings, is to strive and to operate resolutely and unwaveringly throughout one's lifetime.

Key Words: Mehmet Akif, Decline, Destiny, Trust İn God, Strive And Operate, Progress

Giriş

İslam dünyasının son üç yüzyıldır yaşadığı sorunların neden ve çözüm yolları üzerinde çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Türk İslam dünyasında konu üzerine fikir ürettenlerden biri de hiç şüphesiz Mehmet Akif'tir.

Edebî bir şahsiyet olduğu kadar bir düşünce adamı olan Akif, kendi döneminin siyasi, sosyal ve fikrî sorunlarıyla yakından ilgilenmiş ve birtakım tespit ve önerilerde bulunmuştur (Bayyığıt, 1999). O, erdemli ve tavırlı kişiliği ile aynı zamanda örnek bir şahsiyet olarak tanınmıştır (Kuntay 1963:10-11; Kuntay 1964:24-26; Çakan 2011:69-82). Akif, "Türk milletini yükselten değerleri ve geriletken sebepleri iyice teşhis eden ve kalıcı çareler gösteren bir mütefekkir" (Yıldırım 1988:1) olarak vasıflandırılmıştır.

Akif'in, eleştirel bir bakış açısına sahip olduğu, eserlerinden kolayca anlaşılabilir. O, eleştirilerini bilhassa Müslümanların yaşamlarında hareket ve dinamizmi yok eden unsurlar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Akif'in inanç ve düşünce geleneğimize yönelik bu eleştirel bakış açısı önemsenmelidir. Zira onun fikirleri bize öyle geliyor ki, dini düşüncenin yenilenmesine ve dolayısıyla Müslüman toplumların kalkınma ve gelişme süreçlerine katkı sağlayabilir. Bu sebeple çalışmamızda onun kader ve tevekkül anlayışını incelemeye çalışacağız. Şüphesiz, farklı isimler altında konuyu ele alan bazı çalışmalar bulunmaktadır (Aydın 1983:3-12; Kara 1997:399-516; İmamoğlu 2008:15-21). Biz Akif'in kader ve tevekkül hakkındaki görüşlerini müstakil olarak çalışmanın yararlı olacağını düşündük. Önce onun düşüncelerine tesir eden ortama değinmemiz gerekir.

1. Mehmet Akif'in Yaşadığı Dönemin Özellikleri

Mehmet Akif (1873-1936) fikri ve siyasi açıdan son derece karmaşık bir dönemde yaşamıştır. Onun en verimli şiir ve yayın faaliyetinin görüldüğü 1908-1922 arası Osmanlı Devleti'nin en buhranlı, siyasi istikrarsızlığın ve savaşların en yoğun olduğu bir zaman dilimidir. (Düzdağ, 2003:436) Osmanlı'da Tanzimat döneminden (1839-1876) önce başlayan yenileşme çalışmaları, sonrasında da devam etmişti (İhsanoğlu-Akyüz, 2002:9-32). Akif bu tartışmaları yakından takip etmişti.

Öte yandan Balkan savaşları, birinci dünya savaşı ve Kurtuluş hareketi Akif'in yaşam süreci içerisinde meydana gelen önemli olaylardı. Mondros mütarekesi (1918)'nin ardından Osmanlı toprakları işgal edilmeye başlamış ve buna karşı direniş hareketleri oluşmuştu. (Öztoprak, 2002,135-172) Savaşlarda millet görünüşte her şeyini kaybetmiş; son haddine kadar yoksul ve bitkindi. Yıllarca Yemen'den Balkanlar'a, Bingazi'den Kafkaslar'a kadar savaşıp durmuş, insan unsuru kırılmıştı. Kazananlar ise Anadolu'yu işgale başlamışlardı (Kösoğlu, 1997:730).

Akif İslam dünyasının içine düştüğü çaresizliği gözlemekte ve acısını derinden hissetmekteydi. "Doğu'ya baktığında ilk gördüğü şey, bir zamanlar uygarlığın beşiği olan yerlerin, yani Doğu'nun, Müslümanların yaşadıkları yerlerin işgal edilmişliğidir.

Asya'daki Müslümanların büyük kısmı Rusların egemenliğinde yaşamaktadır; Hindistan'da İngilizler, Cezayir'de, Fas'ta ve Tunus'ta Fransızlar egemen olmuştur." (Aydın 2012:55) Akif, büyük oranda Hristiyan Batı dünyasının sebep olduğu bu işgal ve savaşlar karşısında Müslümanların düştüğü duruma endişe ve kaygı ile bakmaktadır. O günlerin kasvetli ve sıkıntılı manzarasını şöyle tasvir eder:

Ezanlar sustu, çanlar inletip durmakta âfâkı!

Yazık Şark'ın semasından Hilalin geçti işrâkı! (Ersoy 1987:178)

.....

Ah! Karşımda vatan nâmına bir kabristan

Yatıyor şimdi... Nasıl yerlere geçmez insan? (Ersoy 1987:182)

Buna karşılık Akif, bu durumun müsebbibi olarak cahillik, tembellik, sorumsuzluk, bilim ve sanattan geri kalış ve ahlâkî yozlaşma gibi yine bizzat toplumun kendi içerisinde ortaya çıkan hastalıkları gösteriyordu. Ona göre İslam ümmetini bu zilletlere düşüren en başta gelen sebeplerden birisi cehalet/bilgisizlikti. Cehalet öyle bir hastalıktı ki, din ve namusu heder itmişti; İslam'ın sineline çöken kapkara bir kâbustu; öldürülmesi lazım gelen gerçek bir hasımdı; çünkü düşmanı bize galip getiren gerçek güç oydu (Ersoy 1987:194).

Mehmet Akif'e göre Müslümanların yakalarını bırakmayan illetlerden biri de sorumsuzluktu. Bir yazısında şöyle diyordu: "Ah biz şarklılara vazife hissini ihsâs edecek bir aşı keşfolunsa! Nereye gittimse, insanların vazife duygusunu göremedim. Bu şuurun uyandığı gün, Şark yakasını kurtarmış demektir." (Düzdağ 1989:169)

Yine onun gözlemine göre toplumu yerlerde süründüren bu hastalığın sebeplerinden biri de tembellikti; insanlar çalışmayı ve bilimsel yolları bırakmış, hurafe ve batıl inançlardan umut beklemekteydi. Akif bu tabloyu şöyle tasvir etmekteydi:

Harâbeler, çamur evler, çamurdan insanlar;

Ekilmemiş koca yerler, biçilmiş ormanlar;

Durur sular, dere olmuş helâ-yı cârîler;

Isıtmalar, tifolar, türlü mevt-i sârîler;

Hurâfeler, üfürükler, düğüm, düğüm bağlar;

Mezar mezar dolaşıp hasta baktıran sağlar;

Atâletin o mülevves teressübâtı bütün!

Numûne işte biziz görmek isteyen görsün (Ersoy 1987:230)

Akif'in çizdiği bu tabloda cahillik, yoksulluk, kirlilik ve hastalık gibi olguların asıl sebebi tembelliktir. "Cehaletin ürünü olarak oluşan dini zihniyet tembelliği besleyip meşrulaştıran bir fonksiyon icra etmektedir. Çünkü bu dini zihniyet dünyaya, 'tevekkül', 'kader' gibi dini değerlere ve en önemlisi de İslam uh1hiyet anlayışına öyle bir anlam yüklemektedir ki artık çalışma, yorulma, gayret etme gibi kavramlar anlamsızlaşmaktadır (Kılıç, 2001:14)

Akif, Müslüman nüfusun yaşadığı memleketlerin büyük bir kısmına hâkim olan bu zihniyetin sonucu olarak ortaya çıkan manzarayı şu şekilde tasvir etmekteydi:

"Ne gördün, Şark'ı çok gezdin?" diyorlar: Gördüğüm; Yer yer,

Harâb iller; serilmiş hânümanlar; başsız ümmetler;

Yıkılmış köprüler; çökmüş kanallar; yolcusuz yollar;

Buruşmuş çehreler; tersiz alınlar; işlemez kollar;

Bükülmüş beller; incelmüş boyunlar; kaynamaz kanlar;

Düşünmez başlar; aldırılmaz yürekler; paslı vicdanlar; (Ersoy 1987:413)

Mehmet Akif'e göre yaşadığı dönemin en ciddi sorunlarından biri, toplumun düşünür kesimi ile halk arasında büyük bir mesafenin bulunmasıydı. Onun anlatımıyla, güya mütefekkir geçinen aydınlara göre, doğu milletlerinin medeniyette yükselmesi için sağa sola sapmadan Avrupalının takip ettiği yolu takip etmeli; Batı'nın fikirlerini hatta duygularını; edebi, içtimai hâsılı neyi varsa hepsi taklit edilmeliydi; bir de ilerlemeye mani olan din engelini kaldırmak gerekirdi. Buna karşılık halkın hissiyatı, tam aksi istikametteydi. Halk tamamıyla göreneklere bağlanmış, Batı'dan gelen her şeye düşman, bırak dışarıdan gelenleri kendi milletinde ortaya çıkan yeniliklere dahi karşıt bir tutum gösteriyordu. Akif'e göre bu iki kesim arasındaki karşıtlık öyle bir seviyeye yükselmişti ki bu, halkın ilim ve fenlere olumsuz bir tutum takınmasına neden olan sebeplerden biri oldu. (Ersoy 1987:167-168)

Bu süreçte "Akif birkaç basamaklı bir yeniden düzenleme programı düşünmekteydi. İlk basamakta yapılması icap eden şey, temel İslamî mefhumlar dünyasında görülen bulanıklığı ve karışıklığı gidermekti. Âkif'e göre başta Allah ve din olmak üzere her türlü telakkiyi Kur'an'ın ışığında yeniden düşünmek ve ifadeye kavuşturmak gereki-

yordu. Hele ameli hayatla doğrudan doğruya ilgili olan kaza, kader, tevekkül gibi kavramların yeniden ele alınması her düşünen Müslüman'ın başta gelen görevi olmalıydı." (Aydın 1983:4)

Akif, olayların görünen yönlerini tasvir etmekle kalmamış, onların gerisinde yatan sebepleri de irdelemiştir. Öyle anlaşıyor ki o, insanı eyleme veya eylemsizliğe götüren nedenler arasında, inançların önemli bir payı olduğunu düşünüyordu. O, başlangıçta birey ve toplum hayatına müthiş bir hareket ve dinamizm kazandıran bazı inançların yozlaştığını ve asıl manalarından uzaklaştığını tespit etmişti.

Bu çerçevede Akif'in kader ve tevekkül inancı üzerinde önemle durduğunu görüyoruz. O, bu iki kavrama yanlış anlamlar yüklendiğini düşünmüş ve onları dindeki gerçek anlamlarına yeniden kavuşturmaya çalışmıştır.

2. Mehmet Akif'in Kader Anlayışı

Sözlükte gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin bir şeye uygun düşmesi, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, hükme bağlamak, kıymetini bilmek gibi anlamlara gelen kader kelimesi (İbn Manzûr 1999:55 vd.) kavram olarak, Allah'ın bütün nesne ve olayları bilip belirlemesi, belli bir ölçüye göre planlayıp takdir etmesidir (Yavuz 2001:58). Dolayısıyla kader, yüce Allah'ın, varlık düzenini belli bir ölçü ve plan dâhilinde yaratıp düzenlediğini ifade eden bir kavramdır.

Kur'ân-ı Kerim'de kaderle ilgili en açık ifadelerden biri, "Biz, her şeyi bir kaderle yarattık." (Kamer 54:49) ayetidir. Ayetin ifade ettiği manayı "Her şeyi belli bir nizam, ölçü, miktar ve değere göre yarattık" şeklinde anlamak kelimenin etimolojik yapısı ile de uyumlu olur. Hz. Peygamber¹ ve sahabe döneminde² kaderin yüce Allah'ın varlık düzenine koyduğu kanunlar olarak anlaşıldığını gösteren rivayetler bulunmaktadır.

¹ Bir hadiste, Ebu Hizâme radiyallahu anh anlatıyor: (Bir gün) Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm'a: "Tedavi için kullandığımız ilaçlar, şifa isteğiyle okunan dualar ve (düşmanlardan) korunmak için kullandığımız koruyucu (zırh)lar hakkında ne dersiniz, bunlar Allah'ın kaderinden bir şeyi geri çevirip değiştirir mi?" diye sormuşlardı. "Onlar da Allah'ın kaderindendir" diye cevap verdi. (Tirmizî Tıp:21;İbn Mâce Tıp:1; Yine Abdullah b. Ömer'in Ömer b. Hattab'tan naklettiği bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Allah'ın sizin hakkınızdaki ilmi, sizi koruyan göğ ve sizi taşıyan yere benzer. Göğün ve yerin dışına çıkamayacağınız gibi Allah'ın ilminin haricine de çıkamazsınız. Yer ve gök sizi zorlamadığı gibi, Allah'ın ilmi de sizi günaha zorlamaz." (İbn Murtazâ:12).

² Rivayete göre, Hz. Ömer Şam seferinde iken orada vebâ hastalığı bulunduğunu öğrenir. Sahabeyle istişare ettikten sonra, seferden vazgeçerek geri dönme kararı alır. Sahabeden Ebu Ubeyde b. Cerrâh: "Ey müminlerin emîri! Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun" şeklinde bir hitapta bulunur. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Yâ Ebu Ubeyde keşke bu sözü senden başkası söylemiş olaydı. Evet Allah'ın kaderinden yine

Ayet ve hadislerde ifadesini bulan kader, Müslümanların büyük bir kesimi tarafından İslam inanç esaslarından biri olarak kabul edilmiş; fakat asla seçme hürriyetine aykırı bir inanç olarak görülmemiştir.

Buna karşılık, ilk çağrışimleri, irade hürriyeti ile uzlaşması zor olan ayet (Bakara 2:7; Hûd 11:34; İbrahim 14:4) ve hadisler (Ebû Dâvud, Sünnet, 16:80; Mâlik Kader:1; Tirmizî İman:18) de vardır. Bu tür nassları, manası açık olan muhkem ayetlere, sahih rivayetlere, akıl ve olgusal gerçekliklere göre yorumlamak gerekir. Böyle bir yöntem izlendiği takdirde, kavramların kendi içinde tutarlı bir anlam bütünlüğüne kavuşturulması mümkün olacaktır.

Bu verilerin ışığında denebilir ki, mevcut dinî nasslar, yüce Allah'ın insan ve kâinat hakkındaki kaderine inanmanın gerekli olduğunu göstermektedir. Fakat bu inanç, insanın seçme ve yapma hürriyetine aykırı olmamalıdır. İnsan sorumlu bir varlık olarak yaratılmıştır; bu sebeple kendisine verilen imkân ve şartlar dâhilinde kendi seçim ve eylemlerinde serbesttir. İlâhî kader insanı yaptığı şeylere asla zorlamaz. İnsanın bilinçli olarak yapip ettikleri, kendi seçimlerinin neticesidir.

Mehmet Akif'in kader anlayışıyla ilgili genel bir tespit yapmak gerekirse, onun kadere iman noktasında kesin bir inanca sahip olduğunu fakat halkın sahip olduğu kader inancını şiddetle eleştirdiğini söyleyebiliriz.

Akif, her şeyden önce kadere iman etmenin farz olduğunu söyler, hatta kaderin ilahi bir sır olduğunu, nasıl cereyan ettiğinin meçhul olduğunu, hakikatini araştırmanın insanın vazifesi olmadığını ve Hz. Peygamberin bu konuda tartışmayı yasakladığını ifade eder:

Kader nedir sana düşmez o sırrı istiknâh,

Senin vazifen itaat, ne emrederse ilâh

Neden ya, Hazret-i Hakk'ın Resul-i Muhteremi,

Bu bahsi men ediyor mümine, boş yere mi? (Ersoy 1987:235)

Bunun yanında Akif, geniş planda düşünüldüğünde evrenin tamamında bir mecburiyet hâlinin bulunduğu farkındadır. Onun ifadesiyle bütün yerler ve gökler o yüce varlığın kürsüsünün kuşattığı alanda ancak bir nokta kadar yer tutar; dehşet ve

Allah'ın kaderine kaçıyoruz" diyerek, kaderin sebepler dairesinde cereyan ettiğini söylemiştir." (İbn Sa'd 1985:121)

hayret verici bu yüce makam karşısında idrakler onu anlamaktan acze düşer, ümitsizliğe kapılır; ebedî olan bu varlık karşısında sonsuzluk bile sınırlı kalır; öyle ise varlık adına ne varsa kaderle kuşatılmıştır (Ersoy 1987:15-16). Bazen insan davranışlarının bile nihai anlamda böyle bir kuşatılmışlık içinde olduğunu söyleyen Akif, bu evren içinde olup biten hadiseleri bir sahneye benzetir; biraz da yaratıcısına naz konumunda ve sonunda yardım dileme bağlamında şöyle söyler: “Bir sahne ki perdeleri iradenle düzenlenmiş; oyuncular da kudretinin başboş oyuncular; canileri, katilleri meydana süren sen; canideki, katildeki cür’et yine senden! Sensin yaratan başkası değil zulmeti, nuru; sensin veren ilham ile takvayı, fücûru!” (Ersoy 1987:17).

Akif kader kavramını bazen de günlük dilde kullanıldığı şekilde insanı çepeçevre saran şartlar anlamında kullanmıştır. Küfe adlı şiirinde on üç yaşlarında bir çocuğun hamallık yapan babasından kalan küfeye mahkûm olmasını şöyle anlatır:

O yük değil, kaderin cezası ma’sûma..

Yazık, günahı nedir, bilmeyen şu mahkûma (Ersoy 1987:23).

Netice olarak Akif çok geniş manada düşünüldüğünde evrenin tamamında olduğu gibi insanın davranışlarında da ilahî irade ve kudrete bir boyun eğişin mevcut olduğunu söylemektedir. Hatta zaman zaman bu söylemini belki rabbine naz etme makamında, cebrilik sınırına kadar vardırıır:

Bir fâilin icbârı bütün gördüğüm âsâr!

Cebrî değilim... Olsam İlâhî ne suçum var (Ersoy 1987:17).

Buna karşılık içinde bulunduğu şartlar, Mehmet Akif’i bu konuda çoğunlukla eleştirel bir tutum almaya sevk etmiştir. Çünkü bakıldığında, onun kader ve tevekkülü ele alan şiirlerindeki ana temanın, halk arasında yaygın olan yanlış kader ve tevekkül anlayışının eleştirilmesinden ibaret olduğu görülür. Hatta o, bunu o günkü geri kalmışlığın nedenlerinden biri olarak düşünür:

Görür de hâlini insan, fakat, bu derbederin;

Nasıl günâhına girmez tevekkülün, kaderin?

Sarılmadan en ufak bir işinde esbâba,

Muvaffakiyyete imkân bulur musun acaba?

Hamâkatin aşıyor hadd-i i’tidâli, yeter!

Ekilmeden biçilen tarla nerde var? Göster!

"Kader" senin dediğin yolda Şer`a bühtandır;

Tevekkülün, hele, hüsrân içinde hüsrandır

Kader ferâiz-i îmâna dâhil... Âmennâ...

Fakat yok onda senin sapmış olduğun ma`nâ (Ersoy 1987:234)

.....

O, sokmak istediğin, şekle girmesiyle kader;

Bütün evâmiri Şer`in olur bir anda heder! (Ersoy 1987:235).

Dolayısıyla Akife göre, sebeplere sarılmadan başarıya ulaşma imkânı yoktur; tıpkı ekilmeden biçilen bir tarla olmadığı gibi. Kader; imanın şartlarındadır; fakat onun başıboşluk ve sorumsuzluk şeklinde anlaşılması, dine iftiradır. Beşeri faaliyetler çerçevesinde seyreden yenilgi ve zafiyetler, asla kadere isnat edilemez. O, bu düşüncesini, Osmanlının o gün içinde bulunduğu durumu ile geçmişteki ihtişamlı günleri karşılaştırarak şöyle dile getirir:

Donanma, ordu yürürken muzafferen ileri,

Üzengi öpmeye hasretti garbın elçileri!

O ihtişamı elinden niçin bıraktın da,

Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında?

"Kadermiş!" Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru:

Belânı istedin Allah da verdi... Doğrusu bu.

Taleb nasılsa, tabî, netîce öyle çıkar,

Meşiiyyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var? (Ersoy 1987:233).

Görüldüğü gibi Mehmet Akif, kader kavramına yanlış anlamların yüklenmesini eleştirirken aynı zamanda konuyu ilahî irade, beşerî irade ve sebeplilik ilkesi açısından değerlendirmekte ve kavramı asli anlamına yeniden kavuşturmaya çalışmaktadır. Kur'an-ı Kerim yüce Allah'ın asla zulüm yapmayacağını belirtir. (Yunus 10:44; Al-i İmran 3:182; Nahl 16:33; Kehf 18:49). Kur'an'ın bu temel mesajını dikkate alan Akif, insanın yaptığı zulüm ve kötülükleri; yenilgi ve mahkûmiyetleri kaderin sırtına yüklemenin doğru olmadığını söyler. Bunun yanında o, insana verilen seçme özgürlüğüne dikkat

çeker. Ona göre, insanın bilinçli davranışlarının neticesi olan hadiseler, onun irade ve talepleri doğrultusunda ortaya çıkar. Bu sebeple de bir neticeye varmak isteyen kimse önce iradesini o yönde kullanmalı, sonra da sebeplerine sarılmalıdır. Akif, bu temel düşüncesine bağlı olarak kaderi şu şekilde tanımlar:

Kader: Şerâiti mevcûd olup da meydanda,

Zuhûra gelmesidir mümkünâtın a`yânda (Ersoy 1987:234-235).

Bugünkü Türkçeyle ifade edecek olursak, “kader, varlığı mümkün şeylerin, sebep ve şartları olduğu anda evren içerisinde var olmasıdır” Dolayısıyla ilahî takdirin bir gereği olarak, evren içerisinde, imkân sahasından varlık sahasına çıkmak, sebeplere bağlanmıştır.

Mehmet Akif Allah’ın insan faaliyetleri için tabiat düzenine koymuş olduğu yegâne geçerli yasanın çalışmak olduğunu pek çok yerde dile getirir (Yeniterzi 2000:383-396). O, sızlanmak ve feryad etmek yerine bu yasaya uymak gerektiğini ve başarının ancak çalışmayla elde edileceğini söyler. O, bu düşüncesini bir Kur’ân ayeti ile şöyle temellendirir:

Sus ey divane! Durmaz kâinatın seyr-i mu’tadı

Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?

Bugün, sen kendi kendinden ümit et ancak imdâdı;

Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bidâdı.

Cihan kanun-i sa’yin, bak, nasıl bir hisle münkaadı!

Ne yaptın? “Leyse li’l-insani illâ ma-se’a’ vardı!.. (Ersoy 1987:179)

Son mısra da yer alan *Leyse li’l-insani illâ ma-se’a* ayeti, “İnsan için ancak kendi çalışmasının karşılığı vardır.” (Necm 53:39) manasına gelir. Akif aynı ayeti başka bir şiirinde dile getirerek bu ayet karşısında tembellikten bir şey beklemenin ne kadar yersiz olduğunu söyler (Ersoy 1987:25). Dolayısıyla Akif, Allah’ın varlık hakkındaki tabii nizamına dikkat çekmekte ve bu nizamın bireysel ve toplumsal düzeyde geçerli olduğunu söylemektedir:

Bu da gâyetle tabî’î, koşanıdır meydan;

Yaşamak hakkını kuvvetliye vermiş Yaradan (Ersoy 1987:229).

Netice olarak Akif, insanı tembelliğe ve sorumsuzluğa ve bunların neticesi olarak da yoksulluk ve mahkûmiyete götüren kader anlayışının Kur'an'la uyuşmadığını düşünmüştür. O, başarıya ulaşmak için, tabiattaki nizama uygun olarak, mutlaka çalışmak gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Bu düşüncesiyle o, didişen, çalışan, mücadele eden, zorluklardan yılmayan, tüm güçlükleri yenmeye çalışan bir insan tipini idealize etmiştir (Bolay 1998:209).

3. Mehmet Akif'in Tevekkül Anlayışı

Tevekkül kelimesi, güvenmek, sığınmak, teslim etmek, kendisinin yapamadığı bir işi güvendiği birine havale etmek gibi anlamlara gelir (İbn Manzûr 1999:387). Kavramsal olarak ise tevekkül, "bir hedefe, bir amaca ve bir gayeye ulaşmak için gerekli olan maddi ve manevi sebeplerin hepsini yerine getirdikten ve insânî planda yapılacak bir şey kalmadıktan sonra Allah'a dayanıp ona güvenmektir" (Altıntaş 2000:115-116).

Kur'an-ı Kerim'de tevekkülle ilgili birçok ayet vardır: "İnananlar o kimselerdir ki, her ne zaman Allah'tan söz edilse kalpleri korkuyla titrer; ve kendilerine her ne zaman onun ayetleri okunsa inançları güçlenir ve Rablerine güven beslerler (tevekkül ederler)" (Enfal 8:2) "...Allah'a tevekkül et; vekîl olarak Allah yeter." (Nisâ 4:81; Ahzab 33:3) Tevekkülle ilgili hadislerden birinde Enes b. Mâlik (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre, bir adam Peygamber (s.a.v.)'e : "Ey Allah'ın Rasûlü! Devemi bağlayarak mı yoksa salıvererek mi Allah'a tevekkül edeyim" diye sordu. Allah elçisi (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Deveni bağla sonra Allah'a tevekkül et" (Tirmizî Kıyâmet:60).

Bu verilerden anlaşıldığına göre, tevekkül, dinî esaslardan biridir. Fakat o, hiçbir zaman başboşluk, tedbirsizlik, tembellik ve miskinlik anlamına gelmez. Yüce Allah peygamberine dahi, işlerini sahabelerle görüşüp kendi şartları içinde tedbirlerini aldıktan sonra Allah'a tevekkül etmesini istemiştir.³ Tevekkül, böyle anlaşıldığı takdirde hayatın zorluk ve sıkıntılarını aşmada insana büyük bir manevi destek olarak tezahür eder.

Fakat maalesef kader kavramına olduğu gibi tevekkül kavramına da çeşitli sebeplerle zaman içerisinde yanlış anlamlar yüklenmiş, insanın sorumluluk bilincini körelten bir anlayışa dönüştürülmüştür. İslam tefekkürüne deruni boyutlar kazandırması açısından olumlu katkıları olan tasavvuf öğretisinde, zaman içerisinde tevekküle "se-

³ Atıf yapılan ayetin meali şöyledir: "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara (mü'minlere) yumuşak davran. Şâyet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için duâ et; yapılacak işlerde onlarla müşavere et. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah kendisine dayanıp güvenenleri sever" (Âl-i İmrân 3:159).

bepleri terk etmek" anlamı verilmiştir. Örneğin Zunnûn-i Mısırî (ö.254/859) tevekkülü "sebeplerin kökünü kazımdır." şeklinde tanımlarken, Erzurumlu İbrahim Hakkı da "tedbiri bırakıp takdire ulaşmaktır" diye tarif etmiştir (Altıntaş 2000:121). Yine bu bağlamda fakirliğin güzelliğini, az rızıkla yetinmenin gerekliliğini, miskinliğin faziletini, ahireti kazanmak isteyenlerin dünyayı bırakması gerektiğini vs. belirten pek çok rivayet hadis adı altında bu edebiyatta yer almıştır (Sancaklı 2003:222-231).

Mehmet Akif, tevekkül kavramının bu şekilde asıl anlamından saptırılmasını şiddetle eleştirir. Bu anlamıyla tevekkülün Müslümanların hayatında nasıl bir felakete sebep olduğunu çarpıcı ifadelerle dile getirir:

"Allah'a dayandım!" diye sen çıkma yataktan
Mânâyı tevekkül bu mudur? Hey gidi nadan
Ecdadını zannetme asırlarca uyudu;
Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
Üç kıt'ada, yer yer kanayan izleri şahid:
Dinlenmedi bir gün o nesli mücahid.
Âlemde "tevekkül" demek olsaydı "atalet"
Mirâs-ı diyanetle yaşarmıydı bu millet? (Ersoy 1987:430)

Mehmet Akif'e göre, dini anlayış o derece hurafelerle örülmüş ve bazı kavramlar o derece aslından saptırılmıştır ki bu yönüyle din adeta alay edilecek bir noktaya getirilmiştir:

Çalış! dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun,
Sonunda bir de tevekkül sokuşturup araya,
Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya! (Ersoy 1987:233)

Tevekkül kavramında da sebeplilik prensibine dikkat çeken Akif, tevekkül etmeden önce mutlaka sebeplere sarılmak gerektiğini söyler. Mescidin bir köşesinde miskin miskin oturup tevekkül ettiklerini söyleyen bir gurup insanın, Hz. Ömer tarafından nasıl dağıtıldığını örnek gösteren Akif, tevekkülle sebepler arasındaki ilişkiyi şöyle izah eder:

Ömer, tevekkülü elbet bilirdi bizden iyi...

Ne yaptı "Biz mütevekkilleriz" diyen kümeyi?

Dağıttı, kamçıya kuvvet, "Gidin, ekin!" diyerek.

Demek: Tevekkül eden, önce mutlakâ ekecek; (Ersoy 1987:240)

Mehmet Akif, İslam'ın başlangıç dönemlerinde tevekkül inancının, Müslümanları büyük başarılarla sevk ettiğini belirtmekte ve zamanla onun miskinlik manasına çevrildiğini şöyle dile getirmektedir:

Tevekkül öyle yaman bir şîâr-ı îmandı,

Ki kahramân-ı fezâil denilse şâyandı.

Yazık ki: Rûhuna zerk ettiler de meskeneti;

Cüzâma döndü, harâb etti gitti memleketi!

Tevekkül olmasa kalmaz fazîletin nâmı...

Getir hayâline bir kere Sadr-ı İslâm'ı:

O bî-nihâye füyûzun yarım asırlık bir

Zamân içinde tecellîsi hangi sâyededir? (Ersoy 1987:237)

Mehmet Akif'e göre, kader ve tevekkül inancının yanlış anlaşılması Müslümanların zihninde adeta Allah ile insanın rollerini yer değiştiren bir dini tasavvur meydana getirmiştir. Öyle ki bu tasavvurda insan efendi, Allah da hâşâ onun isteklerini yerine getiren bir hizmetçi, sınırı bekleyen asker, kumandan; hastaları acilen iyileştiren doktor, eczacı, hâsılı kendisine umumi vekâlet verilen bir vekil gibidir. Mehmet Akif, böyle bir Allah tasavvurunu, Müslümanların yenilgi, yılgınlık ve başarısızlıklarının ardında yatan en önemli sebeplerden biri olarak gösterir ve bundan dolayı da bu tasavvuru en çarpıcı ifadelerle eleştirir:

Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,

Yorulma, öyle ya, Mevlâ özel hizmetçin iken!

Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,

Birer birer oku tamamlayınca defterini;

Bütün o işleri Rabbim görür; vazîfesidir...

Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye gir!

Çoluk çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
İşlerine bakan Allah değil mi? keyfine bak!
Onun nimetler hazinesi kendi veznendir!
Havâle et ne kadar masrafın olursa... Verir!
Silâhı kullanan Allah, sınırı bekleyen O;
Levâzımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen O!
Çekip kumandası altında ordu ordu melek;
Senin hesâbına küffârı yerle bir edecek!
Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin:
"Yetiş!" de, kendisi gelsin yahut Hızır'ı göndersin!
Evinde hastalanan varsa, borcudur: Bakacak;
Şifâhazînesi derhal oluk oluk akacak.
Demek ki: Her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın O;
Çoluk çocuk O'na âid; Lalan, bacın, dadın O;
Harcama vekilin O; kâhyan, müdîr-i veznen O;
Alış seninse de, sorumlu olan veriştin, O;
Denizde cenk olacakmış... Gemin O, kaptanın O;
Ya ordu lâzım olsa... Askerin, kumandanın O;
Köyün yasağcısı; şehrin de baş tahsildarı O;
Aile tabibi, eczâcı... Hepsi hâsılı O.
Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!
Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?!
Yehûd Uzeyr'e, Nasârâ Mesîh'e İbnul-İlah
Demekle unsûr-u tevhid giderse tebâh;

Senin bu kopkoyu şirkin sığar mı îmâna?
 Tevekkül öyle tahakküm demek mi Yezdân'a?
 Kimin hesâbına inmiş, düşünmüyor, Kur`ân...
 Cenâb-ı Hak çıkacak, sorsalar, muhâtab olan!
 Bütün evâmire i`lân-ı harb eden şu sefîh,
 Mükellefiyyeti Allah`a eyliyor tevcîh! (Ersoy 1987:233-234)

Görüldüğü gibi Akif, tevekkül inancının asıl anlamından çıkarılıp sorumluluk bilincini çökerten bir inanca dönüşmesini en acımasız ifadelerle tenkit etmektedir. Yahudilerin Üzeyr'e, Hristiyanların da İsâ'ya Allah'ın oğlu demeleri nasıl ki tevhid inancını bozmuş ise, Akif'e göre, adeta Allah'a tahakküm derecesine vardırılan tevekkül anlayışı da aynı düzeydedir. Böyle bir anlayışta Kur'an sanki insana değil de Allah'a nazil olmuştur. Akif, sorumlulukların muhatabı olarak Allah'ı gören bu anlayışın bütün ilahi emirlere savaş ilanı demek olduğunu belirtir.

Akif, bu tespit ve eleştiriler yanında bazı öneri ve tekliflerde de bulunur. Ona göre öncelikle Müslümanların ruhlarına çöreklenen ümitsizlik ve öz güven eksikliğinin giderilmesi gerekir. Zira ümitsizlik ancak inkârcılara yakışan bir şeydir. Ümit ise, insanı gayrete getiren yüce Allah'ın ezeli bir aydınlığıdır (Ersoy 1987:427).

Milletlerin ilerlemesi için eğitim ve ahlakın vazgeçilmez iki temel unsur olduğunu belirten Akif, aslında fazilet bakımından büyük bir milletin varisi olduğumuzu fakat bu faziletin son üç asırda çağın ilimleriyle birleştirilemediğini, bunun da büyük bir cehalet ve nihayet çöküşe sebep olduğunu söyler (Ersoy 1987:405-406).

Bu sebeple o, kökeninde bizden alınan ilimlerin bulunduğu Batının bilim ve teknolojisini alıp getirmek gerektiğini düşünmektedir. Akif, Batıcılardan farklı olarak Batı'nın kültürünü değil, sadece bilim ve sanatını almak gerektiğini söyler. O, alınan bu bilim ve sanatlara mutlaka kendi millî ruhumuzu katmak gerektiğini düşünmektedir (Ersoy 1987:406).

Bütün bunların gerçekleşmesi için Akif'e göre akıllı ve fenni kullanmak; azim ve tevekkül ile çalışmaktan başka çare yoktur. Bir kimse, şayet kendisine bir gaye edinmiş ve en baştan itibaren azim ve kararlılığını sağlam bir şekilde muhafaza etmişse, çalışmayla mutlaka o gayeye ulaşacaktır (Ersoy 1987:43058-59). Ümitsizliğe asla kapılmamak gerektiğini söyleyen Akif bu düşüncelerini bir yazısında şöyle dile getirmiştir:

“Ye’se kapılamayarak çalışan bir Müslüman için aşılmayacak mâni’, varılmayacak gâye mevcut değildir. Azme, tevekküle sarılmak sûretiyle her maksad elde edilir. İnsanın çalışmakla yükselemeyeceği ancak iki mertebe vardır: Biri Allâhu Zü’l-Celâl’e hâs olan ulûhiyet mertebesi, diğeri de Hâtemü’l-Enbiyâ’dan sonra kimseye verilmeyecek olan nübüvvet mertebesidir. Bu iki mertebeden başka hiçbir mertebe yoktur ki çalışan bir Müslüman için ona varmak kabil olmasın” (Abdülkadiroğlu 1991:184).

Akif’in bu ifadeleri, “ben yapamam, başaramam” türünden öğrenilmiş-kazanılmış çaresizliğin bahane olmadığını ve Müslümanların, geçmişteki parlak günlerini geride bırakacak derecede İslam medeniyetini yeniden yükseltmelerinin mümkün olduğunu haykırır gibidir. Zira o bu potansiyele sahiptir.

Sonuç ve Değerlendirme

Mehmet Akif, yaşadığı çağın şartlarını çok dikkatli bir şekilde gözlemiş; sorunların nedenleri ve çözüm yolları üzerinde önemli tespit ve önerilerde bulunmuştur. Akif, kader ve tevekkül inancının İslam tarihinin ilk asırlarındaki gelişme döneminde olumlu bir role sahip olduğunu söylemiştir. Fakat ona göre süreç içerisinde bu iki kavram, sorumluluk bilincini yok eden bir anlama dönüşmüştür. Akif İslam dünyasının geri kalmasının arka planında bu anlam sapmasının etkili olduğunu düşünmüştür. Şüphesiz inançların davranışlar üzerindeki rolü yadsınamaz. Ne var ki geri kalmışlığın başka sosyal, siyasal ve ekonomik nedenleri de vardır. Akif’in bu sebepleri yeterince dikkate almadığı söylenebilir.

Öte yandan Akif, tembellik ve sorumsuzluk doğuracak şekilde kader ve tevekkül kavramlarına yanlış anlamların yüklenmesini şiddetle eleştirmiş ve bu kavramları yeniden dindeki doğru anlamlarına kavuşturmaya çalışmıştır. Kanaatimizce bu İslam düşüncesinin yenileşmesi açısından olumlu bir katkıdır. Zira cebrî yaklaşım, dinin amaçladığı ahlaki gelişmeyi sağlayamaz. İslam, insanı sorumlu bir varlık olarak muhatap almıştır. Şayet insana, bilme, seçme ve yapma imkânı tanınmasaydı, sorumlu tutulamazdı. Öyle ise kader ve tevekkül inancı, asla seçme ve yapma hürriyetine aykırı bir şekilde yorumlanamaz. Bu açıdan bakıldığında Akif’in, toplumsal hayata tembellik, miskinlik ve sorumsuzluk olarak yansımış olan kader ve tevekkül inancını eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmesi önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Akif’in yaptığı önemli tespitlerden biri de, insan psikolojisi ve inançlar arasındaki yakın ilişkidir. Bu anlamda o, ümitsizliği inkârın, ümidi ise imanın bir alameti olarak

görmüştür. Akif, geri kalmışlıktan kurtulmak için, öncelikle öz güveni yok eden ümitsizliği ortadan kaldırmak gerektiğini söylemiştir. Bunun yanında o, kalkınmak için, gereken sebep ve tedbirlere başvurmak lazım geldiğini; çağın bilim ve teknolojisini öğrenmenin şart olduğunu belirtmiştir. Ancak ona göre, bu da tek başına yeterli değildir. Çünkü bilim ve teknoloji, ahlâkın kontrolünde olmazsa, insanlığa zararlı bir yapıya dönüşebilir. Bundan dolayı Akif, aslında bize ait olduğunu düşündüğü Batı'nın bilim ve sanatını almak, fakat ona kendi inanç ve ahlâkî erdemlerimizi katmak zorunda olduğumuzu belirtmiştir.

Manevi boyutlarından arındırılmış modern medeniyetin yakın tarihimizde ve günümüzde yaşattığı acı tecrübeler, ekonomik güç ve kalkınmışlığın tek başına insanlığın mutluluğu için kâfi gelmediğini yeterince ispatlamıştır. Onun için Müslüman Türk milleti, tarihteki rolünü yeniden üstlenerek, sahip olduğu yüksek değerler sayesinde, akıl ile kalbi, madde ile manayı, teknoloji ile ahlakı, güç ile adaleti uzlaştıracak kültür ve medeniyetini çağın şartlarını dikkate alarak yeniden inşa etmek zorundadır. Akif'in de tespit ettiği gibi, bunun için azimle çalışmaktan başka çare yoktur. Zira yüce Allah insanın kaderini bu yönüyle yine insanın kendi çalışmasına bağlamıştır.

Kaynakça

- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim-Abdülkadiroğlu, Nuran (1991). *Mehmed Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri- Mevıza ve Hutbeleri*, Ankara.
- Altıntaş, Ramazan (2000). "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri", *Dini Araştırmalar*, 3 (7):113-136.
- Aydın, Hasan, (2012). "Mehmet Akif Ersoy'un Uygarlık İmgesi: Doğu'nun Ve Batı'nın Eleştirisinden 'Medeniyet-İ Fâzıla'ya", *Kelam Araştırmaları*, 10(1):45-80.
- Aydın, Mehmet S. (1983). "Mehmet Akif'in İslam'a Bakışı", *Diyanet Dergisi*, XIX (4):3-12
- Bayyığıt, Mehmet (1999), "Mehmet Akif'te Din ve Toplum Sorunu", *Selçuk ÜİFD*,98(8):53-68
- Bolay, Süleyman Hayri (1998). "Mehmet Akif", *Gençlik ve Din (Türkiye Diyanet Vakfı Kadın Kolları Konferans ve Panelleri 1996-1997)*: 205-217, Ankara: TDV Yay.
- Çakan, İsmail Lütfi (2011), "Din Hizmetlerinde Örnek Şahsiyet: Mehmet Akif", *Diyanet İlmî Dergi*, 47 (4):69-82.
- Düzdağ, M. Ertuğrul (1989). *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar-1*, İstanbul:MÜ İlahiyat Vakfı Yay.
- Düzdağ, M.Ertuğrul (2003). Mehmet Akif Ersoy, *DİA*, 28:436
- Ebu Zehrâ, Muhammed (1983). *Mezhepler Tarihi*, trc. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, İstanbul: Hisar Yay.
- Ersoy, Mehmet Akif (1987). *Safahat*, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- İbn Manzûr (1999). *Lisânu'l-arab*, I-XVIII, Beyrut:Dâru't-türâsî'l-arabî
- İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ (ts). *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Dıwald Wilzer, Beyrut: Mektebetü'l-Hayât.

- İhsanoğlu, Ekmelettin-Akyüz Salim (2002). "Yenileşme Döneminde Osmanlı Bilim ve Eğitimi", *Genel Türk Tarihi*, Ed: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Ankara, 8:9-32
- İmamoğlu, Abdulvahit (2008). "Mehmet Akif Ersoy'un İnsan İrade Ve Hürriyetine Bakışı", *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu (19-21 Kasım 2008)*.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (1985). *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru's-Sâdır.
- Kara, İsmail (1997). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Kılıç, Recep, "Cehalet ve Tembellik ile Dinî Zihniyet Arasındaki İlişki Üzerine", *Dinî Araştırmalar*, 2001, cilt: IV, sayı: 11, s. 7-18
- Kösoğlu, Nevzat (1997). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Kuntay, Mithat Cemal (1963). "Mehmet Akif'in İç Yüzünün Portresi", *DİB Dergisi*, 2(12):10-11.
-(1964). "Mehmet Akif'in İç Yüzünün Portresi", *DİB Dergisi*, 3(1):24-26
- Sancaklı, Saffet (2003). *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, İstanbul.
- Öztoprak, İzzet (2002). "Türkiye'nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri" *Genel Türk Tarihi*, Ed: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Ankara 8:135-172
- Yavuz, Şevki (2001). "Kader" *DİA*, XXIV:İstanbul,
- Yeniterzi, Emine (2000). "Mehmet Âkif'in Çalışmaya Verdiği Önem", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*:383-396,
- Yıldırım, Suat (1988). "Mehmet Akif'in Kur'an Anlayışı", *Atatürk ÜİFD*, 8:1-17.